

Даница Мариновић — Пејовић

ОДНОС ИЗМЕЂУ СВЈЕСНОГ И ОРГАНИЗОВАНОГ И СПОНТАНОГ У ВРИЈЕМЕ УСТАНКА 13. ЈУЛА 1941. ГОДИНЕ У СРЕЗУ ЦЕТИЊСКОМ

Као што је познато, оружана борба против окупатора отпочињала је у разним крајевима наше земље у различитим моментима и условима и у различитим облицима, негдје више негдје мање организовано, зависно од снаге и утицаја револуционарног покрета, а негдје и спонтано — под утицајем одређених фактора без обзира на политичко одређење и борбену спремност народа.

Оружана борба против окупатора у Црној Гори добила је од самог почетка карактер оружаног устанка. Међутим, овај феномен није довољно објашњен, нарочито у погледу услова и фактора који су утицали да она на овом подручју од самог почетка добије карактер оружаног устанка. Имам утисак да широј јавности, нарочито изван Црне Горе, нијесу довољно познате околности које су постојале у току припреме оружане борбе, основне карактеристике и специфичности народноослободилачког покрета у Црној Гори. Мислим да ће бити од интереса погледати шта је о догађајима од 13. јула у Црној Гори речено у првим објављеним документима народноослободилачког покрета, као и у неким публикацијама које су се о томе касније изјашњавале.

У првим документима објављеним у Билтену Врховног штаба народноослободилачких одреда Југославије, када се говори о јулским догађајима 1941. године у Црној Гори, ништа одређено није речено о карактеру оружане борбе против окупатора у Црној Гори. Тако у Билтену Врховног штаба бр. 1. од 10. августа 1941. године, у поглављу означеном са „IV — народни устанци“, стоји:

„У вези са народним устанцима, који све више нарастају и бјежањем сељака у шуме Босне и Херцеговине, у Лици и на Кордуну, у Србији и у неким другим мјестима Југославије, предложимо штабовима тих области да одмах организују побуњене масе и учврсте наше јединице, и да израде конкретне планове борбе и других акција.“ итд. У поглављу „VI. Борбе и акције“, у погледу јулских догађаја у Црној Гори дата је следећа констатација:

„У Црној Гори је 13. јула букнуо општи народни устанак. Заробљени су скоро сви италијански гарнизони, осим на Цетињу и у Подгорици. Свега је заробљено преко 4000 Италијана са потпуном спремом и много их је убијено.

Ради гушења устанка у Црној Гори Италијани су послали нова појачања од својих и албанских трупа“.

Саопштење Привремене врховне команде националноослободилачке војске за Црну Гору, Боку и Санцак од 20. јула 1941. године о резултатима борбе у првим данима устанка гласи:

„Акције започете мањим испадима слабијих герилских одреда претвориле су се у општенародни устанак. У току седмодневних акција наше јединице су се из герилских одреда постепено на извјесним секторима претвориле у праву народну војску“. Даље се наводе подаци о конкретним успјесима.

У прегледу Историје КПЈ с тим у вези јасно је изражен став да је народни устанак уопште узев од самог почетка имао организован плански карактер. Међутим, када се говори конкретно о јулским догађајима у Црној Гори такође се не даје ближе објашњење, већ се само констатује сљедеће:

„Већ прве акције партизанских одреда у Црној Гори довеле су средином јула до народног устанка. За неколико дана били су уништени гарнизони у Вирпазару, Андријевици, Грахову, Колашину, Жабљаку, Бијелом Пољу, Беранама, Даниловграду, Шавнику и другим мјестима. Сем Цетиња, Подгорице и Никшића и неких мјеста у Приморју, цијела територија Црне Горе била је ослобођена.“

У едицији Војноисторијског института Југословенске народне армије под насловом „Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945. године“ (прва књига) углавном се говори о самом току догађаја тих дана, али не и о условима под којима је оружана борба почела.

У практичном тумачењу тих догађаја има извјесног неразумијевања и погрешног схватања карактера јулских догађаја у Црној Гори. Поред тога што се, уопште узев, како у штампи и умјетничком стваралаштву тако и у историјским радовима, све више инсистира на приказивању и негативних страна револуционарне борбе и у томе иде некад тако далеко да се занемарује стварно стање, формира се и једно схватање да је устанак 13. јула 1941. године израз спонтаног покрета маса захваљујући дубоко укоријењеним слободарским традицијама црногорског народа. Ово схватање у извјесним срединама све више добија право грађанства и још к томе стављају се и непринципијелни приговори о преувеличавању доприноса Црне Горе у револуционарној борби. Осим тога, и у неким штампаним радовима, које сам у задње вријеме прочитала, могу се наћи констатације које нијесу у складу са стварним карактером јулских догађаја.

Исто тако у радовима неки историчара, који се односе на овај период, фактор свјесног и организованог у јулским догађајима није адекватно изражен.

Не улазећи много у приказивање самих догађаја, који су довољно познати, желим да у свом саопштењу изнесем нека своја размишљања о утицају организованог и спонтаног фактора у овим историјским моментима. Имаћу првенствено у виду прилике и догађаје на подручју среза цетињског, а донекле и среза барског, с обзиром да су ова два среза имала јединствено војно и политичко руководство.

У разматрању постављеног питања, прије свега треба поћи од констатације да је у срезу цетињском, као уосталом и у читавој Црној Гори, и у условима окупације обезбијеђен континуитет револуционарне борбе и извршена широка мобилизација свих политичких снага за пружање отпора окупатору и припрему оружане борбе, јер у овом малом и сиромашном али слободарском крају годинама дјелује један снажан револуционарни покрет, стваран упорним радом и вођен сигурном руком изванредних партијских радника, да је оружани устанак 13. јула дошао као резултат развијене политичке свијести људи овога краја и њиховог јасног опредјељења на линији КПЈ, и да је отпочео након брижљиве организационе и војничке припреме и широке политичке мобилизације, по утврђеном плану у смислу директива виших партијских руководства.

Припрема оружане борбе

1. — Политичка припрема

У моменту капитулације, усљед мобилизације многи комунисти из овога краја нашли су се на разним странама, далеко од својих мјеста и организација, и журили су да прије доласка окупаторских трупа дођу до својих мјеста и успоставе везу са својом организацијом.

Од првог дана окупације партијска организација држи потпуно ситуацију у својим рукама и доста брзо се прилагодила новим условима. Мјесни комитет, сада у пуном саставу, јер су се вратили другови који су били мобилисани, извршио је анализу посљедњих догађаја и рада партијске организације и одредио политичке задатке у насталој ситуацији. Требало је радити брзо и искористити вријеме које је окупатору потребно да се среди и успостави власт и контролу.

Читав политички актив оријентисан је на пружање организованог отпора окупатору.

Може се рећи да је од самог почетка спроведен масовни бојкот окупатора, који се кроз читаву 1941. годину наставља у граду у разним видовима.

Упорно се ради на раскринкавању сарадника окупатора који су ширили илузије о ослободилачкој мисији Италијана у Црној Гори, чему је погодовао и привидно благ курс окупаторских власти у прво вријеме, и ствара расположење за борбу против окупатора и његових сарадника.

Исто тако, на разне начине се ради на томе да се непријатељ стално узнемирава и да му се ствара немирна и неподношљива атмосфера — исписују се паролe, растурају леци и сл. У циљу подривања морала непријатељских војника, организовано је и растурање летака на италијанском језику, намијењених италијанским војницима, с позивом да се врате кућама и обрачунају с фашизмом у својој земљи.

И поред тешких услова за окупљање, настављен је интензиван политички и васпитни рад, и у том погледу створено мобилно стање у правом смислу ријечи.

У тим тешким данима испољила се идејна снага и зрелост наших људи. Преко развијене мреже партијских организација, готово на читавом подручју среза обезбијеђено је организовано политичко дјеловање. У овом периоду партијске организације су развиле живу политичку активност у објашњавању политичке ситуације, у раскринкавању сепаратистичког вођства које се отворено ставило у службу окупатору. Општра кампања спроведена је против настојања сепаратиста, по налогу окупаторских власти, да народ преда оружје, и у њој је постигнут потпун успјех. Интензивна политичка активност огледа се у низу значајних акција које су у том времену спроведене. Упркос тешким условима за рад под окупацијом, партијске организације су успјешно дјеловале и успјеле да се у раду повежу са најширим слојевима народа. У ствари, партијска организација је тада била једина организована снага спремна и способна да организује отпор окупаторским властима, од првог дана уласка окупаторских трупа у Цетиње. Тако се стварало опште политичко расположење за борбу против окупатора свим средствима.

2. — Војна припрема

Свјесни да се борба против окупатора мора организовати и водити свим средствима, комунисти и остали родољуби постају носиоци организованог отпора окупаторским снагама и гдје год су се нашли у моменту капитулације самоиницијативно су склањали оружје да би се у одсудном моменту могло корисно употријебити.

Већ прије уласка окупаторских трупа у град, читав партијски и омладински актив био је у приправности. Требало је од самог почетка предузимати све што је у датој ситуацији могуће да би се окупатору створиле прве тешкоће у земљи коју окупира. При-

је свега, дата је директива да се прије доласка окупаторских трупа испразне сви магацини хране и складишта оружја и друге ратне спреме, да не би пала у руке непријатеља. Одмах су формиране групе, састављене од чланова Партије и скојеваца, које ће извршити тај задатак. Тако је моментално, готово читав партијски и омладински актив ступио у дејство. Одлуке су доношене брзо, на лицу мјеста, како је ситуација налагала. Све групе су дејствовале организовано и ефикасно. У Ауто-чети су активисти морали прво да савладају отпор групе официра да би продрли у ово веома добро опремљено складиште оружја. Грађанство је такође прискочило и потпомогло ову брзу акцију. Једна јединствена мисао владала је свима: не дозволити да наше оружје падне у руке непријатеља. Град је у том моменту, у свој тој трагедији, заиста пружио величанствену слику. Улицама су се брзо кретале колоне људи, жена, младића и дјевојака са оружјем и осталом опремом, колико је ко могао понијети, и сви су журили према мјестима изван града која су била означена. Међутим, групе одређене за извлачење намирница стигле су пред војне магацине с извјесним закашњењем. Магацини „војног стана“ већ су били отворени и народ је стихијно односно све што се у њима налазило. Активисти су покушали да успоставе ред, да би се намирнице раздјелиле организовано и равномјерно, али им то није пошло за руком. Тако су магацини хране убрзо испражњени, али су од тога највише имали користи разни шпекулантски елементи. Пропуштена је прилика да се за потребе борбе обезбиједе извјесне резерве хране и других потреба. Исто тако, многе породице нијесу успјеле да за себе створе неке мале резерве за тешке дане окупације који наилазе.

Даља брига о склањању и обезбјеђењу овог ратног материјала добија организованији карактер. Оцјењујући од коликог је значаја располагање толиком количином ратног материјала, Мјесни комитет је одлучио да се организује преношење тог материјала и његово обезбјеђење на сигурним мјестима. У том циљу формиране су посебне групе активиста, највећим дијелом из редова омладине, које су добиле задатак да сав материјал који је прво дана склоњен у непосредној близини града, пренесу у највећој тајности на мјеста гдје ће бити складиран и преко руководиоца партијских ћелија на дотичном мјесту обезбијеђен. Осим тога, формирана је и посебна комисија која ће организовати смјештај и обезбјеђење ратног материјала на подручју читавог среза. На тај начин је створено више таквих складишта у општинама. Овом значајном акцијом директно је руководио секретар Мјесног комитета. Ради веће сигурности, за ова складишта знали су само секретар Мјесног комитета и секретар општинског бироа ћелије или секретар партијске ћелије дотичног подручја. На исти начин, мада са нешто мање ефекта, обезбијеђене су извјесне количине намирница и смјештене код појединих партијских руководиоца у селима.

Рад на складирању ратног материјала и стварању извјесних резерви хране завршен је до краја маја.

Поред тога, и код појединаца остао је знатан број пушака, пиштоља и ручних бомби, које они, и поред позива, инсистирања и пријетњи окупаторских власти и сепаратиста, нијесу предали.

Крајем маја се приступа формирању борбених одреда и отпочиње војна обука припадника ових одреда. При Мјесном комитету је формирана Војна комисија, којој је стављено у задатак да сачини план и да у том смислу дјелује. При изради плана Војна комисија се директно ослања на бирое хелија у општинама. За рад по војној линији у биреоима хелија задужен је по један члан ових партијских руководстава, а негдје су формиране војне комисије и у општинама.

У читавом срезу формирано је тада преко 30 борбених одреда, са око хиљаду бораца. Одреди су били састављени највећим дијелом од младих људи, комуниста, скојеваца и симпатизера Партије, који су били спремни да се боре у првим редовима, свуда гдје Партија буде одредила.

Одређени су командири одреда, а при партијским хелијама одређен је делегат за војна питања, одговоран за организовање и рад одреда и војну обуку.

Обука припадника одреда врши се систематски, по утврђеном плану, како на сеоском тако и на градском подручју. Она се изводи, наравно, у строгој конспирацији, што представља посебну тешкоћу и захтијева посебну пажњу, нарочито на градском подручју. Но, захваљујући доброј организацији и уз помоћ народа, који је уосталом од раније навикао да чува и помаже напредне људе, тешкоће су пребројене и обука успјешно спроведена. Обуку изводе командири, уз помоћ искуснијих другова, који су завршили војну обуку, као и ангажовањем напредно оријентисаних резервних и активних официра тамо гдје их је било. Обука се састојала у обучавању руковању оружјем и упознавању основних тактичких радњи. Упоредо са војном обуком одржавају се и политички часови, при чему се користе истакнути партијски радници и инструктори Мјесног комитета.

У оквиру војних припрема, у неким општинама организују се и санитарски течајеви. Неколико таквих течајева организовано је и у самом Цетињу.

Формирање борбених одреда и извођење војне обуке трајало је скоро мјесец и по дана. У одредима је заведена војничка дисциплина. Тако је створена једна својеврсна војна структура са одређеним елементима војне организације У датој ситуацији, на овом подручју нијесу постојале нити су, према стварном политичком стању и расположењу, могле постојати никакве друге војне организације. Према томе, основну војничку снагу за борбу против окупатора представљају борбени одреди. Састав ових одреда јасно указује на карактер војне организације створене под дирек-

тним руководством Партије и политичку оријентацију њеног борачког и командног састава. Осим тога, и јасно дефинисана и посебно наглашена улога и одговорност политичког делегата карактерише политичку основу створене војне организације.

Тако су до почетка јула извршене потребне припреме у вези с директивом Покрајинског комитета да се са борбом против окупатора отпочне што прије, и тада се приступа формирању одреда који ће изводити одређене акције герилског карактера. Ови одреди су стављени у стање приправности.

Доношење одлуке за отпочињање оружане борбе

10. јули је значајан историјски датум у новијој историји овога краја. Као што је познато, тога дана је одржан састанак Мјесног комитета КПЈ Цетиња, на коме је донесена одлука о отпочињању оружане борбе против окупатора у срезу цетињском. Према директиви Покрајинског комитета, коју је Мјесном комитету тога дана пренио делегат Покрајинског комитета, с акцијама је требало отпочети одмах. Због тога је на састанку Мјесног комитета одлучено да се партијским организацијама на терену пренесе став да се са акцијама отпочне што прије, но не прије недеље, 13. јула, јер је делегат Покрајинског комитета предочио могућност да акције „доље“, тј. око Подгорице, отпочну можда још у суботу, 12. јула, и савјетовао да се са припремама пожури. Мада на овом састанку није изричито одређено да акције отпочну 13. јула, с обзиром на ово упозорење створено је такво расположење, али је партијским организацијама дата само оријентација на тај термин. Према томе, остало је свега два дана да се директива пренесе на све партијске организације и изврше све потребне припреме. Но, и поред тога што је требало радити брзо, на састанку се брижљиво расправљало како о карактеру оружане акција и плану њиховог извођења тако и о свим осталим питањима која су се у том моменту могла саследати. Зато је Мјесни комитет био стално на окупу и до детаља је разрађивао конкретне задатке партијских организација и одреда. Посебно је од стране делегата Покрајинског комитета наглашено да предвиђене акције морају имати герилски карактер, с тим да оне касније, према развоју ситуације, прерасту у масовну борбу и коначно у оружани устанак. Смисао директиве Покрајинског комитета био је, дакле, у томе да борци организовани у одредима, према ономе како је онда било замишљено и схваћено, извршавају поједине акције углавном ноћу, с тим да се послје тога врате кућама и обављају редовне послове. Зато је њихово учешће у акцијама морало остати у тајности.

Пошто су одређени задаци партијским ћелијама које остају да раде у условима непријатељске окупације и обезбијеђени ка-

нали којима ће се одржавати стална веза са партијском организацијом у граду, Мјесни комитет је напустио Цетиње 12. јула увече и пренио своје сједиште у центар самих догађаја.

У току 11. и 12. јула одржани су састанци свих партијских ћелија. Члановима Партије саопштена је одлука Централног комитета о отпочињању оружане борбе. Одлука је примљена свуда са одушевљењем. Али, било је несхватања у погледу герилског карактера акција.

На састанку Мјесног комитета одржаном 10. јула утврђен је основни план извођења акција и дата оријентација да одреди са првим акцијама отпочну по могућству у недјељу 13. јула. Бирои партијских ћелија су, на основу тога плана, имали да са командирима одреда и осталим активистима разраде конкретан план дјејства на своме подручју. Због тога су 12. јула бирои партијских ћелија организовали савјетовања, којима су присуствовали чланови Мјесног комитета и инструктори одговорни за поједине секторе. Тиме је омогућено да се испољи пуна иницијатива и самосталност одлучивања ширег партијског актива, који је примио на себе пуну одговорност за све оно што предузима.

Политичко руководство се од почетка оријентише на организовање и вођење оружане борбе првенствено изван града и мобилисање сеоских маса за борбу против окупатора, мада у том погледу није добијена одређена директива. Акције у граду су предвиђене условно, уколико се у току борбе укаже потреба да се акције споља потпомогну дејством одреда изнутра. Задатак политичких активиста у граду био је првенствено у томе да обезбиједе интензиван политички рад у самом центру окупаторске управе.

Партијско руководство посебну пажњу поклања безбједности људи и ставља у дужност партијским организацијама да се људи брижљиво чувају. Још раније су партијски активисти били повучени у илегалност, али су уз помоћ народа наставили да дјелују политички, јер није било двоумљења у погледу става окупатора према истакнутим политичким радницима. Одредима на сеоском подручју такође је постављено да буде на опрези и да поступају војнички. Захваљујући, томе, партијска организација је у јулске догађаје ушла са потпуно сачуваним политичким кадрам, што представља посебну заслугу партијске организације на овом подручју. Револуционарни покрет овога краја одликовао се по томе што је у својим редовима имао један велики број дивних комуниста, скојеваца и ванпартијаца са којима је у датој ситуацији могао да прихвати тако значајне политичке и војне задатке. Иако се рад партијске организације морао одвијати у строгој илегалности, припремање оружане борбе против окупатора врши се стварно у крилу народа. Поред тога што је одредима био обухваћен и знатан број симпатизера Партије и родољуба, народ помаже активистима на разне начине и бди над њиховом безбјед-

ношћу, тако да је њихов рад пред народом фактички легализован. Ово је нарочито потребно подвући када је ријеч о градском подручју, гдје је активистима сваког часа пријетила непосредна опасност. Многе куће су представљале праве центре за окупљање, договарање, одржавање састанака, умножавање и одашиљање илегалних материјала, вијести и сл. Због тога не би требало схватити као фразу констатацију да је тијесна повезаност политичких радника са народом једна од значајних одлика овога покрета.

У овом кратком прегледу унеколико су приказане околности у којима је на овом подручју отпочела оружана борба против окупатора управо у вријеме када је Централни комитет донио одлуку и ставио у задатак свим партијским организацијама у земљи да отпочну борбу против окупатора.

У овом периоду организоване политичке снаге имају апсолутну превласт. Рад партијске организације, као и рад масовних организација које су дјеловале под њеним директним руководством брзо је прилагођена новим условима, тако да је у потпуности обезбијеђен континуитет политичког дјеловања у условима окупације. Цјелокупни политички актив оријентисан је на пружање организованог отпора од првог дана ступања окупатора на наше тло. Оправдано је рећи да је револуционарни покрет, мада је у насталој ситуацији по својој масовности, тактици и програму добио шири карактер борбе за ослобођење земље од окупатора, у својој суштини задржао класни карактер.

Упорним и организованим радом политичког актива извршена је политичка мобилизација свих напредних и родољубивих снага. Схватање о потреби борбе против окупатора широко је прихваћено. Припрема оружане борбе врши се уз широко учешће и подршку народа, што представља значајну карактеристику револуционарног покрета у овом периоду. Снагом политичке ријечи сузбијен је утицај оних елемената који су иступили са паролом да још није вријеме за борбу и да треба чекати.

Широка мрежа одбора народне помоћи представља погодну организациону форму за најшире везивање људи за циљеве народноослободилачке борбе.

За релативно кратко вријеме организована је и једна својеврсна војна структура, која је по својој организованости и борбеној спремности састава била довољна и способна да удовољи захтјевима герилског начина борбе. Одреди су у политичком, организационом и војничком погледу припремљени за извршење одређених задатака.

Циљеви народноослободилачке борбе су јасно дефинисани и политички засновани. Никаквих других организованих политичких снага које нијесу биле под утицајем КПЈ, на овом подручју, у периоду о коме је ријеч није било.

II

Сви одреди су ступили у дејство 13. јула, тачно у вријеме које је на појединим подручјима било одређено, и у потпуности су извршили постављене задатке.

Тако је 13. јула увече читава територија среза цетињског била ослобођена, сем Његуша и самога града Цетиња, које је блокирано са свих страна. Дејство одреда је у току једнога дана прерасло у народни устанак. Настало је право ратно стање. Сваки контакт између града и околине био је прекинут. У граду је одмах заведено опсадно стање и појачано обезбјеђење на свим утврђењима око њега.

Све акције изведене 13. јула прошле су са малим губицима на страни борбених снага, док је на страни окупатора било прилично убијених и рањених.

Иако је обука бораца у одредима релативно кратко трајала, одрси су дејствовали дисциплиновано и ефикасно и показали се као квалитетне борбене војне јединице. Дисциплина и одговорност активиста је такође била на висини. То нарочито треба истаћи у односу на активисте који су остали у граду са задатком да у тешким условима окупације обезбиједи организовани политички рад, а према потреби да изводе и акције у самом граду. Од великог броја политичких активиста, последије првих акција, само незнатан број њих је самоиницијативно напустио град и придружио се одредима на положајима. Сви остали су дисциплиновано остали на својим мјестима, у великој опасности по живот.

Одреди предвиђени за извођење првих акција били су углавном састављени од младих људи. Већина њиховог састава, како млађег тако и старијег, била је спремна да одмах ступи у борбу. Међутим, овим одредима су се одмах почели прикључивати нови борци, мање-више спонтано. У неким мјестима, гдје је политички утицај Партије био изразит и гдје је акцију требало извести у самој мјесту, већ у првим акцијама пришли су и мјештани. Видећи своје најближе да организовано и под оружјем полазе у акцију, прилазили су им, неко с оружјем а неко и без оружја, схватајући да је и њима мјесто тамо гдје иду ови борбени млади људи. У другим мјестима, пак, гдје је акције требало извести на комуникацијама, изван насеља, људи из народа су се

масовно прикључивали тек послије акција, а нарочито послије велике побједе на Кошћелама.¹

Послије првих изненађења и забуне, окупатор се прибрао и покренуо све расположиве снаге за обезбјеђење града, чинећи очажничке напоре да се ослободи блокаде. Већ сјутрадан су пристигле веће непријатељске снаге, које су ишле у помоћ опседнутом гарнизону, тако да су одреди морали водити жестоке борбе свим правцима према Цетињу.

Потребно је овдје рећи о томе шта је условило да се са герилским акцијама отпочне 13. јула.

Поред општих политичких услова који су утицали на стварање борбеног расположења, и неке конкретне мјере партијских руководства у току маја и јуна, као и неки други моменти, утичу на већу мобилност организованих политичких снага и пораст револуционарног врења.

Проглас Централног комитета КПЈ од јуна 1941. године, упућен комунистима и партијским организацијама с позивом да отпочну припрему оружане борбе против окупатора, био је знак за предузимање конкретних припрема, нарочито када је убрзо послије прогласа услиједила и директива Централног комитета да се са оружаном борбом отпочне. Слиједећи овај захтјев датог политичког тренутка, партијска организација настоји да испуни своју партијску пролетерску дужност и одмах приступа организованом раду у том смислу.

У редовима комуниста и свих напредних снага владала је потпуна једнодушност у погледу оправданости оружане борбе против окупатора. Мржња против окупатора и фашизма и револт маса због издаје и капитулације представља значајан фактор у политичкој мобилизацији и прихватању линије Партије у том моменту. Значајно је нагласити и то да никакве друге организоване политичке снаге, сем оних које су дејствовале под утицајем и директним руководством Партије, није било.

Напад фашистичке Њемачке на СССР од 22. јуна означава важну прекретницу у даљем политичком развоју. Промијењени

¹ Послије акције извршене на Доброској плочи, борбено расположење у соколској општини је јако порасло. Још истог дана становништво је извршило притисак на чланове Мјесног комитета, чије се сједиште налазило у Бокову, са захтјевом да се борачком људству подијели преостало оружје из тамошњих магацина и да му се одреди борбено мјесто. У таквој ситуацији, чланови Мјесног комитета, који су се нашли у сједишту руководства, изишли су у сусрет овом захтјеву, тако да су нови борци са овог подручја у току 13. јула послије подне и у току ноћи запосјели положаје на дијелу комуникације Цетиње — Ријека од Добрске плоче до Цетиња.

Становници Добрског села, у коме раније није био формиран герилски одред, када су 13. јула чули прве пушке, окупили су се и самоиницијативно формирали борбену јединицу и, у сарадњи са одредом у Горњем Цеклину, заузели положај изнад свога села, на Липи доброској; катунски одреди су се послије одржаног збора на Чевизи у току дана омасовили тако да је дошло до формирања већих војних јединица и команде сектора.

став окупаторских власти и долазак фашистичких јединица у Цетиње представља опасност од спонтаног реаговања грађана на испаде припадника фашистичких одреда црних кошуља. Но дисциплина и свијест грађанства је у том моменту била на висини. Људи, свјесни настале ситуације и ослобођени и задњих илузија у погледу понашања окупатора, настојали су да што је могуће више избјегавају ситуације које би их довеле у искушење да дођу у сукоб са фашистичким војницима.

Васпитани у духу интернационализма, љубави према тековинама октобарске социјалистичке револуције и Совјетском Савезу, комунисти и сви напредни људи су напад на СССР схватили као моменат за акцију и почетак одлучне борбе свих револуционарних и антифашистичких снага против мрачних реакционарних фашистичких сила. Чињеница да је извршен мучки напад на Совјетски Савез, у вријеме када су у земљама Југославије привођене крају припреме за оружану борбу, снажној е утицала на пораст борбеног расположења и револуционарног полета народних маса. Људи су истински осјећали да сваки непријатељски војник задржан на нашој територији неће бити упућен против војника који бране прву земљу социјализма и пролетерску револуцију. Можда то звучи патетично, али је то у оним моментима било стварно политичко расположење народа овог нашега крша. Било је то једно сасвим необично вријеме.

Директиве Централног комитета су оријентисале партијске организације и њихово чланство на припрему оружане борбе против окупатора, што је створило опште расположење у том смислу. С тим у вези су извршене одређене организационе, политичке и војне припреме. Одмах затим, услиједиле су директиве Покрајинског комитета са захтјевом да се с акцијама отпочне што прије. То је, разумије се, за нижа партијска руководства представљало обавезу да приступе и конкретним припремама за дејство у смислу датих директива, тако да су револуционарне снаге почетком јула биле спремне да прихвате одређене политичке и борбене задатке. У вези са директивом Покрајинског комитета, примљеном крајем јуна, да се са борбом против окупатора отпочне што прије, из састава борбених одреда формирани су мањи одреди који ће на дати знак прећи на извођење конкретних акција. Најзад, услиједила је директива Покрајинског комитета да с акцијама треба отпочети одмах, на основу које је, као што је речено, на састанку Мјесног комитета од 10. јула донесена одлука да се отпочне с извођењем герилских акција.

За разматрање постављеног питања од посебног је значаја објашњење и упозорење делегата Покрајинског комитета, да с акцијама треба отпочети одмах, али не прије недјеље 13. јула, с обзиром да ће акција „доље“ (према Подгорици) вјероватно отпочети већ у суботу 12. јула, те да због тога треба пожурити. Ово његово упозорење протумачено је тако да с акцијама треба

отпочети одмах, јер је то захтјев датог политичког тренутка, али не прије недјеље 13. јула, да не би био поремећен план за извођење акција у другим крајевима, но да не би требало ни оклијевати из разлога солидарности и потребе координације борбених дејстава са одредима у другим крајевима Црне Горе. Све је то утицало да се недјеља, 13. јули, узме оријентационо као дан када ће наступити тај са великим нестрпљењем очекивани тренутак.

Можда би с војне тачке гледишта било боље да су извршене темељније припреме у погледу организовања и учвршћења одреда или евантуалног стварања чвршћих војних јединица и формирања оперативних руководстава, у погледу разрађивања борбене тактике и сл. Али, с политичке тачке гледишта, с обзиром на оно што је напријед истакнуто, мислим да је био наступио прави моменат, да је то управо био онај револуционарни тренутак који се није смио пропустити, имајући у виду спремност људи да у том одсудном моменту када је мучки нападнута прва земља социјализма, којој су били привржени, ступе у дејство и изразе солидарност са борбом њене Црвене армије, коју су носили дубоко у срцу. У створеној политичкој атмосфери, када је све било у ишчекивању, када је маса младих револуционарно настројених људи горјела од нестрпљења да се бори за своје велике циљеве и идеале, свако оклијевање би се, по мом мишљењу, лоше одразило и дало маха дјеловању оних елемената који су се залагали за политику мирног чекања док се ратни сукоб не ријеша на великим фронтovima, у нади да ће у погодном моменту уз помоћ западних савезника успоставити старе односе у земљи, који су у ондашњим политичким приликама означени као „англофили“. Ово утолико прије што је постојала одређена војна организација која, је, иако недовољно организационо и војнички припремљена, с обзиром на квалитет људства, представљало гаранцију за организовање и успјешно вођење борбе против окупатора. Уосталом, чврстина војних јединица, искуство и борбена спремност борачког састава најбоље је могла да се постигне у директним окршајима са непријатељским трупама.

Ово што је речено било би у исто вријеме и објашњење због чега су прве акције, иако замишљене и планиране као герилске, још првога дана прерасле у оружани устанак. Масовно прилажење бораца из народа одредима у току борбе израз је стварног расположења и борбене спремности нашег народа за борбу против фашистичких освајача, створеног радом свјесних организованих снага и добро организованом политичком припремом. У датој политичкој атмосфери тешко је било задржати борбене снаге у оквирима створене војне структуре и борбено расположење каналисати у смислу тактике герилске борбе. Осим тога, извјесни неспоразуми, недосједности и недоумице у погледу тактике и код самих руководстава, о чему ће касније бити ријечи, изазивају одређене тешкоће и доприносе да развој догађаја крене мимо предвиђеног плана за извршење акција.

Овдје би се могло поставити и питање због чега је оружана борба против окупатора у оваквом облику отпочела у срезу цетињском и барском прије него у другим крајевима Црне Горе.

Својевремено је у иступањима неких одговорних политичких личности у Црној Гори речено да је устанак у неким крајевима *стицајем околности* отпочео прије него у другим крајевима Црне Горе.

Оваква констатација је, уопште узев, тачна и историјски оправдана, али она ипак захтијева одређено објашњење.

Прије свега, треба нагласити да је почетком јула стање организованости и борбене спремности револуционарних снага у свим крајевима Црне Горе било мање-више исто. С те стране гледано, оправдано је закључити да је устанак тих дана могао отпочети у било ком крају Црне Горе. Али, ипак не би требало схватити да је устанак у срезу цетињском и барском отпочео прије него у осталим крајевима *случајно*. Напротив, постоје сасвим одређени разлози објективне и субјективне природе који су утицали да се револуционарне снаге у ова два среза оријентишу на то да борбени одреди ступе у дејство на дан 13. јула, иако то од стране партијског руководства није изричито речено, а што добрим дијелом произилази из онога што је до сада с тим у вези речено. Томе треба додати још два момента.

Осјећање обавезе и солидарности према одредима у другим крајевима, који су такође, како се очекивало, могли тих дана да ступе у дејство било је од великог утицаја на то да сви одреди на подручју оба среза отпочну с акцијама у недјељу 13. јула, иако је од стране Мјесног комитета тај дан означен само оријентационо.

Ипак, у томе је од одлучног значаја степен организованости политичких снага и борбене спремности одреда. То што је припрема извршена у тако кратком времену има се захвалити првенствено високом степену одговорности руководећег кадра и читавог партијског актива и високој политичкој свијести и спремности за спровођење једног тако великог и далекосежног задатка, који је у тој ситуацији дејловао брзо и ефикасно, иако није имао искуства у том погледу. Послије првих извјештаја о акцијама је тешко било утврдити вријеме извршења појединих акција и морало се тако рећи минутима мјерити да ли је прво извршена акција у Чеву, у Мишићима или у Вирпазару.

Тешко данас могу нове генерације да осјете и дочарају ону дивовску снагу револуционарног покрета, који се разбуктао на овом малом и оскудном простору, који је у једном силовитом налету задао озбиљне ударце окупаторским снагама, када су се томе најмање надале, и пољуљао углед једне моћне империје, која је пошла у освајање туђих земаља и поробљавање њихових народа — колико је било дивљења и поноса код свих поштених родољуба према овим борбеним младим људима и презира према шачици домаћих издајника и колебљиваца. Тешко је ријечима

изразити са коликим су жаром људи ступили у борбу и како су је сталожено и зналачки водили све до момента када су се нашли под јаким притиском масе бораца из народа, и неким непредвиђеним околностима, и за моменат били избачени из равнотеже.

Питање тактике

Виша партијска руководства дала су јасну оријентацију на герилски начин борбе. Међутим, питање тактике у смислу герилске борбе није било довољно разрађено и прилагођено конкретним условима у Црној Гори. Искрено речено, упутства која је давао Покрајински комитет у том смислу више су уносила забуну него што су помагала људима да се у томе снађу. Изгледа да ни члановима Покрајинског комитета није било сасвим јасно како то практично треба да изгледа, што би се дало закључити и по ономе што је с тим у вези речено у извјештају Покрајинског комитета упућеном Централном комитету од 8. децембра 1941. године.

Послије првих успјешних акција, изведених готово без губитка, и великих побједа у фронталном сукобу са јаким војним формацијама окупатора, фактички је отворена фронтална борба. Приступило се извођењу првих акција с тим да борба постепено преракне у оружани устанак, како је првобитно замишљено. Међутим, акције су већ првог дана прерасле у оружани устанак. Као што се из датог прегледа може видјети, план првих акција, направљен на састанку Мјесног комитета 10. јула, у свему је одговарао захтјевима герилског начина борбе, бар како је смисао ове тактике онда био схваћен, и партијској директиви о карактеру оружаних акција које треба изводити у прво вријеме. Но, било је доста неразумијевања и несхватања у погледу тактике герилске борбе, али је директива примљена дисциплиновано. Међутим, приликом разраде конкретних планова за акције на појединим подручјима, у знатној мјери се одступило од овога захтјева. Већ и то што је конкретним плановима предвиђено да одреди који ће дејствовати на комуникацијама, заузму положаје и држе засједе, у суштини представља прво одступање од тактике борбе предвиђене првобитним планом. Они одреди који су имали задатак да изврше напад на окупаторске постаје, послије успјешно извршених акција такође су заузели положаје на комуникацијама. То је, уосталом, био једини начин да дођу у контакт са окупаторским јединицама. Тако су, објективно гледано, створени услови за једну сасвим друкчију тактику и отварање фронталне борбе, што у датој ситуацији никако није одговарало могућностима и спремности борбених снага. У томе је свакако била од пресудног утицаја накнадна директива Покрајинског комитета у погледу тактике. У суботу, 12. јула, Мјесном комитету је предочено од стране Окружног комитета да се директива Покрајинског комитета од 10.

јула допуњује у том смислу да треба разрушити путеве који воде ка Цетињу, прекинути телефонске везе и спријечити сваки саобраћај, па и цивилни, и по могућству задржати освојене позиције. И ова партијска директива је пренесена партијским јединицама на терену 13. јула, тако да је тактика готово у потпуности измијењена прије него су акције и отпочеле. Треба истаћи и то да су сви одреди предвиђени за извођење првих акција ступили у дејство готово једновремено и отворили борбу на једном широком фронту. Притисак јаким војних формација окупатора према Цетињу и жесток отпор борбених снага чине борбу све жешћом. У ствари, окупатор је овим својим интервенцијама наметнуо борбеним снагама начин борбе који им није одговарао, јер нијесу биле припремљене ни оспособљене за вођење фронталне борбе. У насталој ситуацији, разумије се, није било могуће спровести тактику герилске борбе. Тако је стицајем околности настала једна непредвиђена и може се рећи изузетна ситуација, како у војном тако и у политичком погледу,

У овим борбама одреди су стварно били на висини задатака и по борбености и по дисциплини. Састављени претежно од чланова Партије, скојеваца, симпатизера Партије и једног броја родољуба који су се одлучно определијели за борбу против окупатора, представљали су реалну снагу са којом се могло рачунати у свакој ситуацији. Међутим, према оцјени дате ситуације од стране Мјесног комитета, људи су, чим су чули за акције одреда који су раније формиран и први пошли у борбу, са оружјем или без њега, пристизали са свих страна и прикључивали се одредима на положајима. Маса су у ствари паралисале рад партијског актива. Приливом нових бораца одреди који су раније били формиран и разбили су се, и није више могло бити ријечи о герилским акцијама. Борба је мимо воље и утицаја организованих снага добијала фронтални карактер. Такво је стање настало у току прва три дана борбе, нарочито другог и трећег дана, 14. и 15. јула. У створеној атмосфери, и код бораца и код народа све више се испољава схватање о брзој и лакој побједи над окупатором. У једном моменту борбене снаге на сектору Ријечке нахије захтијевају да се предузме напад на Цетиње. Међутим, иако је првобитно била предвиђена могућност борбених дејстава према Цетињу, ако се укаже потреба, у овој ситуацији, и поред постојања општег расположења у том смислу, руководство није изишло у сусрет овом захтјеву маса, оцјењујући да нем ареалних изгледа за успјех таквог напада, поготову зато што су одреди на свим правцима већ били под притиском јаким војних формација окупатора, које су настојале да се по сваку цијену пробију до Цетиња.

Потребно је такође указати на одређене тешкоће које су се појавиле у току борбе. Поред тога што није постојала разрађена тактика и што нијесу формирана оперативна руководства у правом смислу, нарочито с обзиром на измијењену војну ситуацију,

није се посветила потпуна пажња организовању службе везе, тако да је у току борбе веза између појединих сектора слабо функционисала. Веза се могла одржавати једино путем курира, који су се морали пробијати уз велике тешкоће и опасности и стизати са великим закашњењем. Али, одмах се погазило да је преношење обавјештења и директива и другог путем курира споро и неефикасно. Тако су групе на појединим секторима дејствовале мање-више самостално, док су одреди из Катунске нахије били готово потпуно одсјечени од осталих борбених снага. Ситуација је налагала да активисти поступају самостално према захтјевима дате ситуације. У тим моментима је показало своју праву вриједност старо добро правило, усвојено у партијском животу, да политички активисти у одређеној ситуацији непосредно и самостално одлучују са пуном одговорношћу.

Осим тога, Италијани су онемогућили сваку везу између града и његове околине, тако да је партијска организација у Цетињу остала потпуно одсјечена. Тиме је онемогућено да се из града добијају информације, пропагандни материјал и друге потребе, како је то било замишљено.

Ситуација се знатно измијенила и у политичком погледу.

Тада је за борбене снаге настала тешка ситуација због страховитог терора који су спроводиле окупаторске казнене експедиције. Може се слободно рећи да су и одреди у тој ситуацији преживљавали извјесну кризу и да су за моменат потпуно прешли у дефанзиву. Исто тако, из страха од нових репресалија народ је био против извођења оружаних акција, када је наступио један релативно мирни период борбе. Требало је прије свега одређеним мјерама средити саме одреде и оријентисати комунисте и остале припаднике борбених јединица на активан политички рад у народу, обезбиједити да борци остану чврсто повезани са народом и везати масе за циљеве народноослободилачке борбе. То је био непосредни задатак револуционарних снага, како га је формулисао Мјесни комитет, и предуслов за поновно организовање оружане борбе, у чему се за једно релативно кратко вријеме и успјело. Одреди су се брзо средили и прилагодили новим, веома тешким условима борбе. Чак се приступило формирању чета, свуда гдје су постојали одреди, а тамо гдје због недовољног броја бораца није било услова за формирање чета, остали су и даље одреди. Почетком августа су и у самом Цетињу формирана четири одреда од по 25 бораца. Већ 8. августа Привремени војни комитет је издао наредбу свим командирима чета да испитају могућност извођења оружаних акција. Поред осталог, у наредби је посебно истакнуто да се непријатељски шпијуни ликвидирају и саопштено да је при Војном комитету формиран пријеки суд. Одмах затим, 11. августа, Привремени војни комитет издао је проглас народу у коме је анализирао ситуацију насталу послје казних експедиција, указао на тешке посљедице рада шпијуна и петоколона-

ша и позвао народ да ступа у јединствену борбу против окупатора и напада непријатеља гдје год се за то укаже прилика.

Мада се због насталих тешкоћа није одмах наставило са оружаном акцијама, у политичком погледу се ситуација убрзо измијенила, тако да су револуционарне снаге, захваљујући преданом раду комуниста и осталих бораца, поново обезбиједиле утицај у масама. На читавој територији среза одвија се интензиван политички рад по свим линијама, тако да су убрзо створени услови да се устанак поново развије и добије потпуно организоване облике и у војничком и у политичком погледу и да револуционарне снаге стекну превласт на читавој територији која је била ослобођена у првим данима устанка.

Као што се види, и у току саме борбе, у ситуацији прилива нових бораца из народа и отварања фронталне борбе, руководећи политички фактори дјелују стално и организовано, иако су се у том времену испојиле и одређене слабости, док елементи спонтаног дјелују и преовлађују само на миемнте. Може се, дакле, говорити о спонтаном прилажењу бораца из народа одредима на положајима, мимо организоване војне структуре и предвиђеног плана за извршење одређених акција, уколико се уопште може говорити о спонтаности, с обзиром на створено борбено расположење. Јер, и тај спонтани, боље рећи непредвиђени покрет нових бораца у ствари представља израз претходно створеног расположења за пружање отпора окупатору свим средствима и за борбу до његовог потпуног истјеривања из земље. Друго је питање што код ових људи није било довољно сазрело и схватање о тежини и трајању те борбе и што им схватање о герилском начину борбе није било разумљиво и прихватљиво, а што је било од посебног утицаја у каснијем расплету догађаја. Но, и у тим, да их назовемо критичним моментима, организовани политички фактори настоје да конкретним мјерама борбено расположење правилно каналишу и догађајима дају жељени ток, тј. да облике оружане борбе прилагоде захтјевима датог политичког тренутка и ускладе са стварним могућностима борбених снага у одређеној ситуацији.

У периоду припреме оружане борбе распоред политичких снага извршен је у смислу тих задатака. Дати политички тренутак захтијевао је да се најбољи политички кадар највећим дијелом оријентише на остварење војних задатака и, самим тим, када је оружана борба отпочела, да буде у одредима и у првим борбеним редовима. То је у знатној мјери утицало на слабљење фронта политичке борбе на терену и створило шири простор за дјеловање петоколонашких елемената, Што се борба даље развија и борбено расположење у народу расте, све јасније се испољава њихово дјеловање изазивањем страха и неизвјесности код народа, прво прикривено а затим, што је борба добијала на интензитету, све отвореније. Осим тога, непријатељски елементи су се једним дијелом нашли и у самим одредима под утицајем општег борбе-

ног расположења и дјеловали у редовима бораца на исти начин. Ситуација се до те мјере измијенила да је ток догађаја у датом моменту превазишао могућности организованих снага. То је у ствари један критични моменат када елементи спонтаног почињу да потискују елементе свјесног и паралишу дејство организованих снага устанка. Моменат када је требало брзим и ефикасним мјерама зауставити дејство стихије и даљем току догађаја поново дати организован смјер. Пратећи развој догађаја и анализирајући ситуацију на борбеним линијама и на терену, Мјесни комитет је оцијенио да одреди, и сами недовољно организовани и учвршћени, нијесу у стању да потпуно обухвате и војнички учврсте масу нових бораца, понијетих заносом брзе и лаке побједе. Као што је речено, борба је све више добијала фронтални карактер, а за вођење такве борбе није било ни снага ни услова. Из тих разлога Мјесни комитет је 19. јула дао директиву да се поново ту на терену формирају и учврсте одреди, да се појача политички рад у њима и одржи политичка предност створена брижљивим радом партијске организације и осталих политичких фактора. Али, како је оцијенио Мјесни комитет, рад у том смислу ишао је споро и став о герилским акцијама није могао да продре у масе. Људи су стално питали кад ће се прећи на непосредни напад на Цетиње, иначе им је борба изгледала бесциљна.

Потребно је овдје указати и на неке друге околности које су утицале на слабење борбеног морала.

Борбе су се, још увијек успјешно, наставиле и у току 17. и 18. јула. Међутим, у настојању да по сваку цијену разбије блокаду и ослободи комуникације, окупатор је довлачио све веће војне снаге и употребио сва ратна средства, не само против одреда на положајима већ и против становништва. Свакодневно је тукао артиљеријом и авионима села и направио је прави хаос у позадини, што је отежавало и положај самих одреда. Упркос томе, одреди су водили жестоке борбе на свим правцима све до 20. јула. Али, под притиском надмоћних снага, на неким секторима су били принуђени да постепено напуштају поједине положаје и да се повлаче даље од комуникација и насеља, што је казним експедицијама омогућило да изврше репресалије над становништвом.

Под утицајем бомбардовања и паљења Рваша и Друшића, првих села у која су ушле окупаторске трупе, борбени морал је знатно попустио. То су петоколонашки елементи вјешто искористили и појачали су своју пропаганду.

У току напора да се ситуација среди и даљи ток борбе правилно каналише. Мјесни комитет је 20. јула директно примио директиву Покрајинског комитета, према којој је требало да се од герилских акција пређе на герилски рат. Међутим, ова директива, као и директива Мјесног комитета од 19. јула, није могла да се спроведе, јер се стање на положајима нагло погоршало из већ наведених разлога. Осим тога, у моменту снажног превирања и ко-

лебања, услиједило је обавјештење, које је 18. јула курир Покрајинског комитета директно пренио одредима на положајима у Доњем Цеклину, да од Подгорице иде велика колона италијанских пјешадијских јединица и да је дато наређење да се та колона не напада. Ово обавјештење се брзо проносило од једног положаја до другог и како је гдје стизало одреди су се повлачили са положаја и почели да се осипају. Овај курир је са истим обавјештењем најзад истога дана увече стигао и у сједиште Мјесног комитета. Мислећи да се ради о дезинформацији, да то не може бити партијска директива, Мјесни комитет настоји да задржи одреде на положајима и да се борба настави на ланији Добрска плоча — Цетиње — Кошарице, на сектору гдје се налазило сједиште Мјесног комитета, али у томе није успио. Након два дана, када је добијена директива Покрајинског комитета, испоставило се да је обавјештење од 18. јула било у вези са одлуком Покрајинског комитета да се од герилских акција пређе на герилски рат, како је стајало у овој директиви примљеној 20. јула, која је била упућена Окружном комитету, али је пренијета директно Мјесном комитету због тога што су везе биле прекинуте. Ову директиву Окружни комитет је добио тек 24. јула.

Инсистирање Централног комитета на герилском начину борбе свакако је утицало на одлуке и мјере које је у том смислу предузимао Покрајински комитет. Но, иако је Покрајински комитет са своје стране настојао у том смислу, показало се, као што је речено, да је услове у Црној Гори било тешко уклопити у оквире герилског начина борбе.

Да ли је директива Покрајинског комитета о повлачењу одреда са положаја у датој ситуацији била правилна или није, тешко је сада судити. Но, полазећи од неких објективних чињеница, може се закључити да је она била условљена развојем догађаја како на овом тако и на осталим подручјима Црне Горе.

У суштини, интервенција Покрајинског комитета да се прекине са даљим вођењем фронталних борби и пређе на герилски начин борбе била је правилна и неопходна и у складу са директивом Централног комитета. Друго је питање што директива од 20. јула о претварању герилских акција у герилски рат није пружала нешто више јасноће у погледу тактике у даљој борби. Но, без обзира на то, објективно посматрано, стање на борбеним линијама је указивало на потребу предузимања конкретних мјера у циљу правилног каналисања борбеног расположења и борбених дејстава, што је Мјесни комитет својом директивом од 19. јула већ покушао. Иако је борба добијала све нрганизованији карактер, а почела је и позадина да се организује за помоћ борцима на положајима, било је очигледно да борбене јединице неће моћи дуже одолијевати притиску јаких окупаторских снага и одржати своје позиције. Иако су се борци држали изванредно, не треба губити из вида да је сталним бомбардовањем положаја и

насеља из авиона и артиљерије створена веома тешка ситуација, да се у том паклу није више могло издржати. Било је очигледно да се са фронталним борбама није могло наставити, али ни услови за прелазак на герилски начин борбе у насталој ситуацији нијесу били повољни. У једном таквом општем превирању и извјесном колебању, одредима који воде борбу на комуникацији Цетиње — Подгорица директно се од стране курира Покрајинског комитета преноси наређење да се италијанска колона која се креће од Подгорице не напада. Разумије се, одреди нијесу могли под тим условима остати на положајима, јер би били изложени уништењу, и они су се нагло повукли. Према томе, изостао је један убичајени и у овом случају непходан поступак, да се дата директива пренесе Окружном и Мјесном комитету, да је они проуче, да вађу најпогоднији излаз из ситуације и обезбиједи постепено и организовано повлачење одреда са положаја и одреде тактику даље борбе. Иако је ситуација била тешка, могућности за то су постојале. Тако је ова директива, пренијета одредима на неадекватан начин, појачала колебање и дала маха дјеловања паникерских и непријатељских елемената и изазвала нагло повлачење одреда са положаја, и то у моменту када партијски актив у смислу директиве Мјесног комитета чини напоре да се ситуација смири и организује. То је, као што знамо, изазвало тешке политичко-посљедице и велике тешкоће у погледу политичке мобилизације маса за борбу против окупатора, и застој у погледу извођења оружаних акција. У ствари, оправдано је закључити да Покрајински комитет доносећи овакву одлуку није имао довољно увида у стварно стање на терену, или да ситуацију није добро оцијенио. Један друкчији поступак поштедио би борбене снаге и народ овога краја тешких искушења, страдања и жртава које су данима који су услједили претрпјеле. Тако је ова директива, у суштини правилна и у датом моменту оправдана, стицајем околности, изазвала тако тешке посљедице.

Сада можемо да кажемо, ако то има неког смисла, да је Покрајински комитет погријешно у томе што је једну овакву директиву која треба да одреди правац даље борбе упутио партијским руководствомима на терену преко курира, а још више у томе што је непосредно упутио наређење одредима на комуникацији Подгорица — Ријека — Цетиње, да се колона италијанске војске која иде од Подгорице не напада, без сарадње са партијским руководствомима на терену. Ситуација је захтијевала да неко од члнова Покрајинског комитета са потребним овлашћењима дође и директно, на мјесту догађаја, ову ситуацију ријеша у сарадњи са партијским активом на терену.

Питање руковођења

Према одлуци донесеној на састанку Мјесног комитета 10. јула, одређено је да сједиште Мјесног комитета буде у Бокову, а сједиште Окружног комитета у Горњем Цеклину. Мада је Горњи Цеклин теренски и политички био најпогодније мјесто за сједиште Мјесног комитета као партијског руководства среза, а тамо се налазио и радио-пријемник као и један дио партијске технике, оцијењено је да ће бити боље, пошто ће на подручју Цеклина већ бити сједиште Окружног комитета, да сједиште Мјесног комитета буде у соколској општини. Ово из разлога што је партијској организацији у овој општини требало пружити већу и непосреднију помоћ ради лакшег одржавања веза са партијском организацијом у Цетињу и нарочито са партијском организацијом у Ктунској нахији, а постојали су и повољни услови за одржавање везе са Окружним комитетом. Тако се непосредно пред почетак догађаја, готово на истом подручју налазе два партијска руководства. Но, овакав распоред партијских руководства, поред наведених предности, имао је и својих негативних страна, које су се у току самих догађаја убрзо и испољиле, с обзиром на чињеницу да је Окружни комитет тек био формиран и нашао се довољно припремљен у центру тако важних догађаја. Надлежност, одговорност и дјеловање ових партијских руководства није била довољно прецизирана и разграничена. Поред тога што је Окружни комитет тек био формиран, треба истаћи и то да је његов секретар све до тог момента био инструктор Мјесног комитета. Тако је из практичних разлога на састанку Мјесног комитета одлучено да директиву за отпочињање оружане борбе партијским руководствомима у општинама ријечкој и љуботињској директно пренесе и са партијским активом на терену разради план акција секретар Окружног комитета, а с обзиром на теренску повезаност ове двије општине и евентуалну потребу планирања заједничких акција одреда и краткоћу времена у коме је требало извршити све потребне припреме да би се са акцијама могло отпочети у предвиђеном времену. Тако је и план за извођење акција, руковођење тим акцијама, а добрим дијелом и даљи ток догађаја на овом важном и може се рећи централном сектору остао ван директног увида и утицаја Мјесног комитета. Под утицајем накнаде директиве Покрајинског комитета, која је преко посебног делегата пренесена Окружном комитету већ 12. јула, при доношењу плана акција управо на овом сектору у највећој мјери се одступило од тактике герилске борбе и првобитно дате директиве. Даље поступање одреда на другим секторима условљено је развојем догађаја на овом, стицајем околности, централном сектору борбе.

Као што смо из ранијег излагања видјели, формирањем борбених и касније герилских одреда створена је својеврсна војна организација. Формирана су, такође, при Мјесном комитету као и

при неким општинским руководствомима, војне комисије са одређеним војним задацима и овлашћењима, изабрани командири одреда и одређени политички делегати у партијским ћелијама одговорни за војна питања. Међутим, Војна комисија при Мјесном комитету као и оне при неким општинским комитетима у том временском периоду нијесу успјеле да се оформе као самостална оперативна руководства.

Тако читавим радом на припреми оружане борбе фактички руководи Мјесни комитет као партијско руководство. План првих оружаних акција доноси Мјесни комитет, а конкретизацију тога плана на терену врше такође партијска руководства у општинама уз учешће једног ширег политичког актива. Исто тако, оружаним акцијама директно руководе партијска руководства на дотичним подручјима. Овдје треба напоменути да акцијама на сектору Ријечке нахије углавном руководи Окружни комитет, који је био у директној вези са партијским руководствомима ових општина, а и директиве Покрајинског комитета су ишле преко Окружног комитета и непосредно преношене на партијска руководства овога сектора. Тако и у даљем току догађаја Мјесни комитет нема непосредан увид и утицај на овом сектору, што му је стварало одређене тешкоће у погледу руковођења.

У току саме борбе углавном је обезбијеђено јединствено дејство одреда на сектору борбе у Ријечкој нахији као и извјесна сарадња одреда овога сектора са дијелом одреда из среза барског који су дејствовали на комуникацији Цетиње — Будва, на сектору Брајића. Међутим, веза између овога сектора и сектора борбе у Катунској нахији није се могла обезбиједити због брзог развоја догађаја и тешкоћа у одржавању веза, о чему је већ било ријечи. Веза партијског руководства са партијским руководством у Катунској нахији такође није могла да се у потпуности обезбиједи. Због тога што питање одржавања веза није било добро ријешено, информације и директиве су, усљед брзог развоја догађаја, стизале са великим закашњењем, па је долазило и до збрке и дезоријентације.

Но поред свих тешкоћа у погледу одржавања веза и руковођења, Мјесни комитет је углавном успијевао да обезбиједи континуитет у политичком и партијском раду. Поред великог броја изванредног кадра у општинским руководствомима у раду се ослањао и на један доста широк круг способних инструктора који су добро познавали прилике и људе и као такви имали велика овлашћења. Захваљујући томе, Мјесни комитет је био у могућности да благовремено сагледа и оцијени ситуацију на терену и да према потреби интервенише.

Држећи се директиве виших партијских руководства о герилским акцијама, руководства на појединим секторима борбе настоје од почетка да борбено расположење маса каналишу у том смислу. Послије првих акција, на сектору борбе у Катунској нахији, још првог дана је организована војна структура којом је

обухваћен већи број бораца него шт оих је било у првобитно организованим одредима. Формирањем чета и избором одговарајуће команде. Оснивањем команде мјеста обезбијеђено је функционисање новог реда ствари у самој позадини. На другим секторима, пак, руководства су настојала да одреде ослободе притиска оних бораца који су им спонтано прилазили и да те људе врате њиховим кућама, увјеравајући их да ће бити позвани у борбу кад се за то укаже потреба. Међутим, у атмосфери створеној послуже првих тако значајних успјеха нико није желио да изостане, па ова настојања, нарочито на сектору борбе у Ријечкој нахији, да се одржи створена војна структура и обезбиједи њена покретљивост и ефикасност, нијесу измијенила ситуацију. И не само да су остали са одредима они који су им се прикључили у првим моментима него су пристизали и нови, у још већем броју. То више није било ни могуће спријечити. Према томе, са том чињеницом се морало рачунати и тактику даље борбе прилагодити насталој ситуацији.

И поред непредвиђеног развоја догађаја, Мјесни комитет је настојао да у складу са одређеном тактиком задржи герилски карактер акција. Али, због недовољне усклађености у погледу руковођења, што је добрим дијелом било условљено и објективним околностима, под утицајем директиве Покрајинског комитета која је пренесена и протумачена на већ изложени начин, дошло је до изненадног обрта у ионако тешкој ситуацији, мимо сазнања Мјесног и Окружног комитета. Потребно је нагласити да је Мјесни комитет и у том драматичном тренутку, када је мимо његовог сазнања дошло до наглог и неочекиваног повлачења одреда са положаја и прекидања фронталне борбе, успио да задржи ситуацију у рукама, али се тешке посљедице у насталој ситуацији нијесу могле спријечити.

Захваљујући политичкој зрелости и сналажењу читавог политичког актива и партијских руководства, као и високој политичкој свијести и зрелости основног борачког људства, у моменту када је стихија озбиљно угрозила организовану и ударну снагу устанка, ова тешка ситуација је успјешно преброђена. Послије повлачења одреда са положаја и њиховог осипања, одреди формирани у току припреме оружане борбе са још једним бројем бораца који су се у току борбе истакли и определијелили за борбу против окупатора до краја, као и готово читави политички актив на подручју среза цетињског, остали су на окупу да воде борбу до краја. Међутим као што знамо на подручју среза барског, због несналажења секретара и неких чланова Среског комитета за Бар, као и једног дијела партијског актива и борачког људства, непријатељски елементи су успјели да наметну народу свој став, да га изазову против комуниста и да борбеним снагама задају тежак ударац, чије су се посљедице дуго осјећале на том подручју.